

การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา Perfect Human Development according to Buddhism

วิโรจน์ ชมภูศรี

Wirote Choompoosri

โรงเรียนวชิรป่าซาง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ลำปาง ลำพูน
Wachirapasang School, The Secondary Education Service Area Office Lampang Lamphun

Corresponding Author, E-mail : wirote_choompoosri@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนามนุษย์ ทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นขบวนการสร้างปัญญาและคุณธรรม ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม สิ่งบีบคั้นขัดข้อง นำชีวิตให้เจริญงอกงามไปสู่ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด และเสวยผลแห่งความมีชีวิตได้โดยสมบูรณ์ พระพุทธศาสนาแบ่งมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็น 3 ระดับ ได้แก่ 1) กัลยาณบุรุษ หมายถึง คนธรรมดาที่มีกัลยาณธรรม ประพฤติปฏิบัติดีงาม มีคุณธรรมสูง รู้จักใช้เหตุผลในการตัดสินใจ 2) เสขบุคคล คือ เป็นพระอนุพุทธบุคคลหรือพระอริยบุคคล ผู้ยังศึกษาไตรสิกขา ประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ โสธบัน สกิทาคามี อนาคามี และ 3) อเสขบุคคล คือ ผู้ที่ไม่ต้องศึกษาคือไม่ต้องศึกษาไตรสิกขา หรือ ได้ศึกษาจบโดยได้บรรลุอรหัตแล้วบุคคลผู้สิ้นอาสวะแล้ว สำหรับการพัฒนาความเป็นมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาอาศัยปัจจัย 4 ด้าน คือ หลักสูตรหรือหลักธรรม กระบวนการสอน คุณสมบัติผู้สอน และลักษณะของตัวมนุษย์ ต้องเหมาะสมและสอดคล้องกันจะส่งผลให้การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่มีการเรียนรู้หรือฝึกฝน อบรมตนอยู่ตลอดเวลา มนุษย์จะไม่มีความสำเร็จ

คำสำคัญ : การพัฒนา, ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หลักพระพุทธศาสนา

Abstract

This academic article aims to present the concept of developing a complete human being according to the principles of Buddhism. It uses the method

of analyzing documents and related research.

The results of the study found that human development in Buddhism focuses on the process of creating wisdom and virtue, which will help humans solve problems, overcome obstacles, lead their lives to flourish and grow to the best possible life, and fully enjoy the fruits of life. Buddhism divides complete humans into 3 levels: 1) Kalyanupathuchana, meaning ordinary people with good morals, good conduct, high morality, and knowing how to use reason in decision-making. 2) Sekha-persons, meaning Anubhaddi-persons or Ariya-persons who still study the Threefold Training and practice celibacy, such as Sotapanna, Sakadagami, Anagami, and 3) Asekha-persons, meaning those who do not need to study, or have completed their studies by attaining Arahantship, and those who have already freed their impurities. For human development according to the principles of Buddhism, it relies on 4 factors: the curriculum or principles of Dhamma, the teaching process, the qualifications of teachers, and the characteristics of humans. They must be appropriate and consistent, which will result in the development of complete human beings according to the principles of Buddhism. However, if humans do not learn or practice, Constantly training oneself, a person will not have any excellence.

Keywords: development, complete human being, development of human beings according to the principles of Buddhism

บทนำ

เมื่อมนุษย์ดำเนินชีวิตก็จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและการที่มนุษย์เข้าไปปฏิสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น ถือว่าเป็นการพัฒนาของมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นความคิด คือการมองความหมายและตีค่านี้เป็นสิ่งที่พบเห็นจากประสบการณ์หรือการเรียนรู้ และการเรียนรู้ของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์สามารถพัฒนาเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลให้เกิดให้เติบโตได้ งามงาม ทำให้งามและมากขึ้น

การศึกษาในปัจจุบันนี้ มุ่งใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือไปแสวงหาฐานะในทาง

สังคม หาโอกาสที่จะแสวงหาความสุขบำเรอตนหรือเอารัดเอาเปรียบกันให้มากขึ้น สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดความผิดพลาดและปัญหาสังคมตามมา ไม่ประสบความสำเร็จในแง่จริยธรรมจริยธรรม แล้วผลที่ตามมาก็ปรากฏในรูปของความวิปริตผันแปรเป็นไปต่างๆ สืบจากความประพฤติดีของเด็กและเยาวชนทั้งหลายที่มีอยู่ในปัจจุบัน การการศึกษาเท่าที่ผ่านมานั้นมุ่งแต่ด้านวิชาชีพเกินไป จนกระทั่งไม่สอนหรือไม่ได้กระตุ้นเตือนกันในการที่จะใช้ความคิดและคุณค่าของคุณธรรมจริยธรรม ส่งผลให้คนในสังคมมีความรู้สึกเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมต่างๆ ไป แม้แต่ในทางธรรมชาติเริ่มสะท้อนกลับมาเป็นภัยแก่มนุษย์เอง การศึกษานั้นต้องการพลศึกษาสุขภาพอนามัย แต่เท่าที่เป็นมาปรากฏว่าเกิดภาวะที่ไม่สมดุลขึ้น ไม่ได้ผลเท่าที่ควรทั้งในด้านสุขภาพทางกายและสุขภาพทางจิตใจ แม้ว่าจะมีสุขภาพทางกายดีขึ้นแต่มีสับสนบกพร่องในสุขภาพอีกด้านหนึ่ง นั่นคือสุขภาพทางกายหรือทางวัตถุแล้วสุขภาพทางจิตกลับเสื่อมโทรมลง แทนที่จะมีความสุขกันมากขึ้นกลับมีความทุกข์มากขึ้น แล้วคนที่เป็นโรคทางจิตก็มีสถิติสูงขึ้น การพัฒนามนุษย์กบฏวิธของพระพุทธเจ้า ผู้เป็น พระบรมศาสดา ศาสดา หรือ พระบรมครู แห่งพุทธศาสนาเป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นบรมครูผู้สอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน นำสรรพสัตว์ข้ามวัฏสงสารมุ่งสู่พระนิพาน

เนื้อพระธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้นปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ ในมุมมองของพุทธศาสนการพัฒนา คือ “ขบวนการสร้างปัญญาและคุณธรรม ความสามารถอันเป็นส่วนประกอบอย่างอื่นๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาล่วงพ้นสิ่งบีบคั้นขัดข้อง นำชีวิตให้เจริญงอกงามไปสู่ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด และเสวยผลแห่งความมีชีวิตได้โดยสมบูรณ์” เป็นการศึกษาค้นหาตัวปัญญาที่บริสุทธิ์ หาความเจริญงอกงามภายในจิตใจ เช่น ความเจริญงอกงามของปัญญาและคุณธรรมต่างๆ เพื่อให้มีการดำเนินชีวิตที่ดีเป็นความเจริญงอกงามของชีวิต แล้วจากการที่เรามีภายในที่ดีและการดำเนินชีวิตที่ดีแล้วนี้ จะทำให้เราสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม

เนื้อหา

1. การพัฒนามนุษย์

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถพัฒนาได้ทั้งทางด้าน ร่างกาย อารมณ์ สังคม และ

สติปัญญา ตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า มนุษย์จะดีหรือชั่ว ไม่ได้อยู่ที่ชาติกำหนดหรือใครกำหนดแต่ดูจากพฤติกรรม ซึ่งพฤติกรรมมนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้ ซึ่งนักจิตวิทยาและนักการศึกษาทั้งในและต่างประเทศได้ให้ความหมายของการพัฒนามนุษย์ไว้อย่างหลากหลาย ท่าน จึงสรุปพอเป็นแนวทางให้เข้าใจดังนี้

การพัฒนา หมายความว่า ทำให้เจริญ คือ ทำให้เติบโตได้ งอกงาม ทำให้งอกงามและมากขึ้น เช่น เจริญทางไมตรี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538: 238)

การพัฒนา มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Development แปลว่า การเปลี่ยนแปลงที่เล็กละเอียด โดยผ่านลำดับขั้นตอนต่างๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้น เติบโตขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น และเหมาะสมกว่าเดิมหรืออาจก้าวหน้าไปถึงขั้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ (ปกรณ์ ปรียากร. 2538: 5)

การพัฒนา หมายถึง การทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ หรือการทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพเดิมที่เป็นอยู่อย่างเป็นระบบ (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. 2526)

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต. 2530: 16-18) ได้ให้ความหมาย และอธิบายไว้ว่า ในทางพุทธศาสนา การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุสิ่งแวดลอมต่างๆ เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของการเพิ่มพูนขยาย ทำให้มากขึ้นหรือทำให้เติบโตขึ้นทางวัตถุและได้เสนอข้อคิดไว้ว่า คำว่า การพัฒนา หรือ คำว่า เจริญ นั้นไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้น เพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความหมายว่า ตัดหรือทิ้ง เช่น เจริญพระเกศา คือตัดผม มีความหมายว่า รก เช่น นุสยา โลกวทุมนโน แปลว่า อย่างเป็นคนรกโลกอีกด้วย ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริง ๆ คือ ต้องไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม ถ้าเกิดปัญหาหรือเสื่อมลง ไม่ใช่เป็นการพัฒนา แต่เป็นหายนะ ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนา

T. R. Batten (1959) ผู้เชี่ยวชาญด้านพัฒนาชุมชนของอังกฤษได้ให้ความหมายของคำว่า พัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลให้เกิดความเจริญงอกงาม ซึ่งเกิดจากปัจจัยด้านประสบการณ์หรือกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

นักจิตวิทยาและนักการศึกษาได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ไว้อย่างหลากหลาย ท่าน จึงสรุปพอเป็นแนวทางให้เข้าใจดังนี้ การพัฒนามนุษย์จะต้องมีการจัดการศึกษาอย่างรอบด้าน คือ การพัฒนาผู้เรียนให้ครอบคลุมในหลายมิติ ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ สติ

ปัญญา สังคมและอารมณ์ ทั้งนี้ ตามรายงานขององค์การยูเนสโกเรื่องการศึกษาคือชุมทรัพย์ภายใน ที่กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2549: 5) กล่าวถึง ความหมายของการจัดการศึกษาว่า หมายถึง กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2550: 18) ได้อธิบายถึงการจัดการการศึกษาว่า เป็นไปเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถตามมาตรฐานการเรียนรู้ สมรรถนะสำคัญ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยยึดหลักว่า ผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด เชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ยึดประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน กระบวนการจัดการเรียนรู้ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียน สามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและพัฒนาการทางสมอง

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลมาจาก ประสบการณ์ที่คนเราเคยมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการ ฝึกหัด รวมทั้งปริมาณการเปลี่ยนความรู้ของผู้เรียน ดังนั้น งาน สำคัญของครู คือ การช่วยนักเรียนแต่ละคนเกิดการเรียนรู้หรือมีความรู้และมีทักษะตามที่หลักสูตรวางไว้ ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึง เป็นรากฐานของการสอนที่มีประสิทธิภาพ (สุรางค์ ไคว์ตระกูล, 2541: 186)

Kimble กล่าวว่า “การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงศักยภาพแห่งพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากการฝึกหรือการปฏิบัติที่ได้รับ การเสริมแรง (Learning as a relatively permanent change in potentiality that occurs as a result of reinforced practice) “ จากความหมายของการเรียนรู้ข้างต้นแยกกล่าวเป็นประเด็นสำคัญได้ 5 ประการ คือ

1) การที่กำหนดว่า การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ก็แสดงว่าผลที่เกิดจากการเรียนรู้ จะต้องอยู่ใน รูปของพฤติกรรม ที่สังเกตได้ หลังจากเกิดการเรียนรู้แล้ว ผู้เรียนสามารถทำสิ่งหรือเรื่องที่ไม่เคยทำมาก่อนการเรียนรู้ นั้น

2) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้น ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างถาวร นั่นก็คือ พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปนั้น จะไม่เป็นพฤติกรรมในช่วงสั้น หรือเพียงชั่วคราว และในขณะเดียวกัน ก็ ไม่ใช่พฤติกรรมที่คงที่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป

3) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าว ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนไปอย่างทันทีทันใด แต่มันอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงศักยภาพ (Potential) ที่จะกระทำ สิ่งต่างๆ ต่อไปในอนาคต การเปลี่ยนแปลง ศักยภาพนี้อาจแฝงอยู่ในตัวผู้เรียน ซึ่งอาจจะยังไม่ได้แสดงออกมา เป็นพฤติกรรมอย่าง ทันทีทันใดก็ได้

4) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงศักยภาพในตัวผู้เรียนนั้น จะเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือศักยภาพ อันเนื่องมาจากสาเหตุอื่นไม่ถือเป็นการเรียนรู้

5) ประสบการณ์หรือการฝึกต้องเป็นการฝึกหรือปฏิบัติที่ได้รับการเสริมแรง (Reinforced practice) หมายความว่า เพียงแต่ผู้เรียนได้ รับรางวัลหลังจากที่ตอบสนอง ก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในแง่คำว่า “รางวัล” กับ “ตัวเสริมแรง” (Reinforce) จะให้ความหมายเดียวกัน ต่างก็หมายถึงอะไรบางอย่างที่อินทรีย์ (บุคคล) ต้องการ

Klien กล่าวถึง “การเรียนรู้ว่าเป็นกระบวนการที่ได้มาจากการประสบการณ์ ซึ่ง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่สามารถอธิบายได้ด้วย เหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งโดยเฉพาะ หรือการมีวุฒิภาวะหรือโดยสัญชาตญาณ”

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเกิดจากประสบการณ์หรือการฝึกฝน

จากศึกษาค้นคว้ายังค้นพบว่า ในการพัฒนามนุษย์ให้เกิดขึ้นต้องมาจากการเรียนรู้ของ มนุษย์เอง และการเรียนเกิดจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร เกิดจากการ ได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม

2. ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายถึง มนุษย์ที่ผ่านการฝึก ศึกษาหรือ พัฒนาด้านให้ รู้จักดำเนินชีวิตที่พึ่งตนด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ โดย มีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน สำคัญ 7 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2541: 11-15)

1) มีกัลยาณมิตร แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี คือ อยู่ร่วมกันหรือใกล้ชิดกัลยาณชน ที่เป็นทั้ง บุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลายเพื่อเรียนรู้และพัฒนาตน สร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม

2) ทำศิลปให้ถึงพร้อม คือ มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต คือ รู้จักจัดระเบียบ ความเป็นอยู่กิจกรรม กิจการและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต

3) ทำฉันทะให้ถึงพร้อม มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือ เป็นผู้มีความใฝ่รู้

ไฝสัมฤทธิ์อย่าง สร้างสรรค์ อย่างมีความสุข

4) ทำตนให้ถึงพร้อม มุ่งมั่นฝึกฝนตนจนเต็มสุภาพะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้ คือ ระลึกอยู่เสมอถึง ความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนให้พร้อมทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจและปัญญา

5) ทำทวิปฏิให้ถึงพร้อม ยึดหลักเหตุปัจจัยของอะไรก็ตามเหตุและผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความ เชื่อถือที่ถึงงามมีเหตุผล ดำรงจิตผ่องใสเป็นอิสระได้

6) ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง ตระหนักในคุณค่าของกาลเวลา เร่งชวนขวนขวายศึกษาและป้องกันเหตุปัจจัยของการเสื่อม และเสริมสร้างเหตุ ปัจจัยของความเจริญงอกงาม

7) ทำโยนิโสมนัสการให้ถึงพร้อม ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และหาความจริง คือ รู้จักคิด รู้จัก พิจารณา มองเป็น คิดเป็น โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์ วิจัย สามารถแก้ปัญหาและจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญา ที่จะทำให้งานของตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้

แนวคิดเรื่องมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญา พบว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวปรัชญานั้นจะต้องรู้จักสิ่งที่ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ มีความรู้สึกนึกคิด เป็นศูนย์รวมของสสารและจิต รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักการตัดสินใจ รู้จักเลือกในสิ่งที่ประ โยชน์ รู้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นสาระให้เป็นสาระ และรู้จักปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี เป็นคนดี ชีวิตของมนุษย์ผู้นั้นก็จะสมบูรณ์ มนุษย์ในฐานะสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้จะต้องฝึกฝน พัฒนาด้านความประพฤติทางกายและวาจา ฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ และ ฝึกฝนพัฒนาด้าน ปัญญาเพื่อให้ถึงธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตมนุษย์นั่นก็คือ การถึง “ภาวะพิเศษของมนุษย์” ได้แก่ การบรรลุธรรม การตรัสรู้ การรู้แจ้งแห่งสัจธรรม

มนุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญานั้น พบว่า มนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นถึงความเป็นผู้มีใจสูง เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีจิตที่รู้แจ้งการงดเว้นจากการทำความชั่ว ทำความดีให้เกิดขึ้น เป็นผู้ที่มีจิตใจสูงรู้จักทำสิ่งที่ประ โยชน์ให้แก่ตนและสังคม มีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม สามารถปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างมีความสุขทั้งทางกาย ทางจิตใจ มีสติปัญญา และแก้ปัญหาของสังคมให้มีความสุขได้ จะต้องรู้จักอบรมใจของตนเองในเรื่องของการกระทำอันสำเร็จแล้วแต่ใจ เป็นผู้ที่อยู่เหนือปัญหาทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ไม่มีปัญหา มีความเยือกเย็น ทั้งในแง่ของวัตถุในแง่ของร่างกาย ในแง่ของจิตใจ และมีการสงเคราะห์เพื่อน การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบได้นั้น อาจจะ

มองได้หลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นที่สวดแห่งมนุษย์สมบัติ อันได้แก่ รูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ ทั้งปวง ลาภ ยศ สรรเสริญ และสุข ที่สวดแห่งสมบัติตามหลักพุทธศาสนาว่ามีสวรรค์อยู่หกชั้น และที่สวดแห่งนิพพานสมบัติหรือไปให้ถึงที่สวดแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง...อีกมุมของมนุษย์เราก็คงบอกวามมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบก็คือ ต้องมีคุณสมบัติในการเป็นผู้ดีหรือคนที่เก่งกับคนดีให้ได้ ส่วนในทางธรรมของศาสนาพุทธก็มองถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบได้นั้น จะต้องประกอบด้วยหัวใจที่สำคัญสามประการ คือ การละความชั่ว การทำความดีให้ถึงพร้อม และการชำระจิตใจให้สงบ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งพึงกระทำก็คือ ทำทาน การรักษาศีล และการเจริญสมาธิภาวนาให้ถึงพร้อมนั่นเอง

การศึกษาพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ซึ่งนำมาใช้ในชีวิตจริงได้ เป็นการเพาะนิสัยคนให้มีสัมมาทิฐิเกิดขึ้นด้วยแนวความคิดพื้นฐานที่เชื่อกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ในการที่จะดำเนินชีวิตของมนุษย์จะเริ่มต้นด้วยการให้ผู้อื่นเลี้ยงดูคือการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตนไปจนกระทั่งสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง และมนุษย์มีการเรียนรู้คือการศึกษาก็จะทำให้สามารถสร้างการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการพัฒนาความเป็นมนุษย์นั้นศาสนามีความสำคัญต่อการพัฒนาก็เพื่อทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข (พระมหาภาณุวัฒน์ ปฎิภาณเมธี. 2561: 79)

การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขการจะบรรลุภารกิจในการจัดการศึกษาดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกฝ่ายจะต้องเข้าใจถึงเจตนารมณ์ตามความในมาตรา 6 เป็นอย่างดี กล่าวคือ ในการจัดการศึกษาโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ เพื่อนำผู้เรียนก้าวไปสู่ความเป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา คือ การสร้างผู้เรียนให้เป็น คนดี คนเก่ง และความสุข หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งตามที่เราคาดหวังมาตลอดก็คือ ต้องการให้ผู้เรียนที่มีความรู้คู่คุณธรรม

จากการศึกษาแนวคิดและประสบการณ์ที่หลากหลายพอสรุปนิยามคำว่า ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ขอแบ่งมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็น 3 ระดับ ได้แก่

1) กัลยาณบุุคคล หมายถึง คนธรรมดาที่มีกัลยาณธรรม ประพฤติปฏิบัติดีงาม มีคุณธรรมสูง รู้จักใช้เหตุผลในการตัดสินใจ ได้แก่ คนที่เรียกกันว่าผู้มีศีลมีธรรม มันคงอยู่ในศีลในธรรมดำรงชีวิตด้วยการทำมาหากินอย่างสุจริต มีความซื่อสัตย์ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีจิตใจงดงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน สังสมหาความรู้และดำเนินชีวิตด้วยความดีงาม

2) เสนบุุคคล คือ เป็นพระอนุพุทธบุุคคล หรือพระอริยบุุคคล ผู้ยัง ศึกษา

ไตรสิกขา ประพฤติพรหมจรรย์ และปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ พระเสขบุคคล ได้แก่ พระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค พระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระเสขบุคคล ผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค พระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล พระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค พระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล และพระเสขบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค องค์แห่งการบรรลุมรรค คือ การคบหาสัตบุรุษ การฟังพระสัทธรรม การมนสิการโดยแยบคาย และการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พระเสขบุคคลมีคุณสมบัติ ดังนี้ ศรัทธาในพระพุทธเจ้า เชื่อมมั่นในพระธรรม เลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีศีลอันเป็นที่รัก พระโสดาบันเกิดไม่เกิน 7 ชาติ พระสกทาคามีเกิดหนึ่งชาติ พระอนาคามีไม่กลับมาเกิด พระเสขบุคคลผู้บรรลอรหัตตมรรคแล้วจะเป็นผู้พ้นจากความทุกข์เข้าถึงพระนิพพาน วิถีการปฏิบัติของ พระเสขบุคคล ได้แก่ มีศีล สำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณการบริโภค มีความเพียร ทรงพระสัทธรรมและ ได้ฉาน ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมจากการบรรลุมรรคผล คือ ไม่ชอบการงาน การพูดคุย การนอนหลับ การคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเจริญต่อการบรรลุมรรคผล คัมภีรครองทวารในอินทรีย์ รู้ประมาณการบริโภค และกิจที่ควรทำ หลักธรรมที่เป็นวิถีการบรรลุเป็นบรรลุพระเสขะ สติปัฏฐาน 4 และโพชฌงค์ 7 การทำบุญในพระเสขบุคคล ได้แก่ ผู้ควรคำนับ ควรต้อนรับ ควรทักซิณา ควรกราบไหว้ และเป็นนาบุญในโลก วิเคราะห์การละกิเลสของพระเสขบุคคล พระเสขบุคคลผู้เป็นโสดาบันละกิเลส ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตปราคาส พระเสขบุคคลผู้เป็นสกทาคามีละกิเลส ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตปราคาส บรรเทาอกุศลจิตทั้ง 3 ลงได้ พระเสขบุคคลผู้เป็นอนาคามีบุคคลละกิเลส ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตปราคาส กามราคะ และโทสะ พระเสขบุคคลผู้บรรลอรหัตตมรรคละกิเลส ดังนี้ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ และอนัตตตัปปะ (พระมหาสาครสาครเมรี (สำเนียง), 2566: 255-256)

3) อเสขบุคคล คือ ผู้ที่ไม่ต้องศึกษาคือไม่ต้องศึกษาไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อีกต่อไป หรือ ได้ศึกษาจบโดยได้บรรลอรหัตแล้ว บุคคลผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว เรียกเต็มว่า พระอเสขะ หรือ อเสขบุคคล อเสขะ ได้แก่พระอริยบุคคลระดับสูงสุด คือ พระอรหันต์ ผู้เสร็จกิจการศึกษาไตรสิกขาแล้ว ผู้ไม่มีกิจที่จะต้องบำเพ็ญเพื่อละกิเลสอีก

3. การพัฒนาความเป็นมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนาได้รับคำยกย่องว่า สตถา เทวมนุสสานิ คือ ทรงเป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงมีมหากรุณาธิคุณตั้ง

ความปรารถนาที่จะสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากกองทุกข์ไปสู่พระนิพพาน ใช้ชีวิตของพระองค์เองลองผิดลองถูกมานับไม่ถ้วนเพื่อค้นคว้าวิชาพันทุกข์ แบบชนิดเอาชีวิตเป็นเดิมพันกว่าจะทรงพบหนทางหนีออกจากกองเวรภัยตายเกิด พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูรู้แจ้งสรรพสิ่ง ทรงทราบจริง อธิชาตย กิเลส และสติปัญญา จึงทรงแสดงธรรมได้เหมาะสมกับแต่ละบุคคลทำให้ผู้ฟังบรรลุธรรมได้ง่าย ธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีลักษณะประณีตละเอียดลึกซึ้ง จะคาดคะเนเองไม่ได้รู้ได้เฉพาะผู้ลงมือปฏิบัติเท่านั้น เป็นของเฉพาะตนที่ผู้ใดบรรลุจะรู้เห็นเอง พระพุทธองค์ตรัสว่า “พระองค์ทรงเป็นผู้ชี้แนะหนทางเท่านั้น” ส่วนพวกเราต้องลงมือปฏิบัติเอง หากเราตั้งใจปฏิบัติตามคำสอนและปฏิบัติอย่างถูกวิธีย่อมเข้าถึงธรรมบรรลุอรหัตผลได้อย่างแน่นอน

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ได้รับการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก มีความสำคัญคือ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสไว้เองว่า พระองค์ไม่ได้ทรงแต่งตั้งพระภิกษุสาวกองค์ใดให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่พระองค์ตรัสไว้ว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย ในเมื่อเราล่วงลับไป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 141: 178)

เมื่อกาลเวลาผ่านไป 2567 ปี คงเหลือไว้พระพุทธรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระไตรปิฎก พระสงฆ์สาวกแห่งพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังครอบงำพระรัตนตรัยเหมือนในอดีต แต่ความเสื่อมยังคงเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาทีละนิด มากขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายสาเหตุ แต่หลักคำสอนของพระพุทธ ศาสนาในพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยังคงอยู่จำแนกได้ดังนี้

1) หลักสูตรพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายถึง พระไตรปิฎก มีหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามุ่งเน้นเรื่องการพ้นทุกข์ และสอนให้รู้จักทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ ให้พ้นจากอวิชชาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวง มีหลักจริยธรรมดังเช่น ความกตัญญูกตเวที คือ การรู้จักบุญคุณและตอบแทน อันเป็นหลักธรรมพื้นฐานทั่วไปของมนุษย์ มีหลักคุณธรรม พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนและสังคมดำรงชีวิตด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ไม่มุ่งร้ายต่อกัน ด้วยความรักที่บริสุทธิ์ต่อเพื่อนร่วมโลกมีหลักศีลธรรม

จุดเริ่มต้นการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาที่จะนำหลักพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้หรือบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ หลักธรรมไตรสิกขา หรือ อริยมรรค 8 ได้แก่

1. เริ่มมีความรู้ความเข้าใจและความคิด (สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ)
2. ควบคุมพฤติกรรม (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ)
3. เริ่มฝึกฝนที่จิต (สัมมายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ)

ทั้ง 3 กรณี เป็นการฝึกพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือ วิธีคิดตามแบบพระพุทธ ศาสนาที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจอย่างแยบยลหรือคิดตามเหตุคิดตามผลสืบหาเหตุปัจจัย คิดให้เกิดที่เป็นประโยชน์คิดถึงเป้าหมาย ซึ่งวิธีการคิดตามหลักธรรมโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นการพัฒนาระบบการคิดทรัพยากรมนุษย์ (บุษกร วัฒนบุตร, 2558: 35-58)

คำสอนการพัฒนาปัญญา คือ ปัญญา 3 ประการ (นิติกานต์ ธรรมहरราชกุล, 2563: 230-241) คือ

1. สุตตามยปัญญา คือ ปัญญาจากการฟัง การศึกษาและเป็นการรับฟังความรู้จากผู้อื่น

2. จิตตามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากคิด การวิเคราะห์ การไตร่ตรองหาเหตุผลด้วยตนเอง จนเกิดความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง

3. ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากเจริญภาวนาหรือทำให้จิตใจให้สงบ

หลักคำสอนสำคัญของศาสนา ได้แก่ โอวาทปาติโมกข์ คือ “การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญแต่ความดี การทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ หลักปรมาตมธรรม พุทธศาสนา สอน “อริยสัจ 4” หรือ ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ มีหลักธรรมสภาพแห่งทุกข์ ได้แก่ ไตรลักษณ์ (หลักอภิปรัชญาของพุทธศาสนา) ลักษณะสภาพพื้นฐานธรรมชาติ 3 ลักษณะอัน ได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยงแท้ มีอันต้องแปรปรวนไป) ทุกขัง (ความทนอยู่อย่างเดิมได้ยาก) อนัตตา (ความไม่มีแก่น สาระ ให้ถือเอาเป็นตัวตน) มีหลักการปฏิบัติ คือ ศีล พระวินัย หลักการปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนากรรมฐาน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญอกงาม ความสุข ความสงบ แก่ ผู้ปฏิบัติและคนในสังคม

คำสอนที่สำคัญหรือเรียกกันว่า “หัวใจพระพุทธศาสนา” เป็นคำไทยที่เราพูดกันง่ายๆ ถ้าพูดเป็นภาษาบาลี คือ “โอวาทปาติโมกข์” หลักที่ถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือคำไทยที่สรุปพุทธพจน์ง่ายๆ สั้นๆ ว่า “เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์” ภาษาพระหรือภาษาบาลีว่า “สพฺพปาปสฺส อภินิเวชิตฺวา จ โลกมุตติมํ” แปลให้เต็มเลยว่า “การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เพียบพร้อม การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส” บางท่านบอกว่า “อริยสัจสี่” เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เพราะว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดรวมอยู่ในอริยสัจสี่ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสด็จไปแสดงปฐมเทศนา

พระธรรมจกัปปวัตตนสูตร

2) กระบวนการสอน และวิธีพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ลักษณะการสอน พระพุทธเจ้า แบ่งออก เป็น 3 อย่าง คือ ทรงสอนให้รู้ยังเห็นจริงในธรรม ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริง ชักถามได้ และ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริยที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีกระบวนการหรือลีลาในการสอน 4 อย่างดังนี้

- (1) สันทสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา
- (2) สมาทปนา ชักจูงให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

(3) สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่วรรณ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

(4) สัมปหังสนา ชโลมใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับการปฏิบัติ

วิธีสอนแบบต่าง ๆ วิธีสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้

1) แบบสากัจฉา หรือสนทนนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม

2) แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

3) แบบตอบปัญหา ผู้ที่มากถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มากถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทาง ฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตนบ้างก็มากถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมากถามเพื่อข่มปรามให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย

4) แบบวางกฎข้อบังคับ ในการสอนแบบนี้พึงสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ หมายความว่า ทรงบัญญัติโดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไร จนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว

ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ

กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

1) ยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่าย และชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

2) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น

3) การใช้อุปกรณ์ในการสอน ในสมัยพุทธกาล หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

4) การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการสอนแบบ ไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองสาธิตให้ดู

5) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปัญญา

6) อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดควรไปโปรดใครก่อน

7) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้เรียนยังไม่พร้อม ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ต้องตั้งตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส

8) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา มานะ ทิฐิเสียได้ ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น

9) การลงโทษและให้รางวัล สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรมีหรือไม่ แคไหน และอย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องอาญาโทษเลยย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

10) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปัญญา คือ ความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

ข้อสรุปที่เกี่ยวกับการสอน มีดังนี้

1) ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง

2) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน

3) วิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน

4) อิสระภาพทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

3) คุณสมบัติของผู้สอน การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สามารถพัฒนาด้วยตนเองหรือมีผู้ช่วยในการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นก็คือผู้สอน ในพระพุทธศาสนาผู้สอนหรือผู้เผยแผ่หลักคำสอนที่สำคัญคือ พระสงฆ์ และภิกษุสงฆ์ ในที่นี้จะแสดงตามแนวพุทธคุณ และเป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอกอันได้แก่บุคลิกภาพอย่างหนึ่งและคุณสมบัติภายใน อันได้แก่คุณธรรมต่างๆ อย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของภิกษุสงฆ์ ซึ่งมี 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ปิโย - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและสนิทสนม)

2) ครุ - น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)

3) ภาวนีโย - น่ายกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

4) วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)

5) วณฺหฺขโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)

6) คมภีรญฺจ กถํ กตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)

7) โน จญฺฐาเน นิโยชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)

4) ลักษณะผู้เรียน

1) รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ 5 ข้อ 6 ที่อธิบายมาแล้ว เช่น คำนึงถึงจริต 6 อันได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต และรู้ระดับความสามารถของบุคคล อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า ต่อจากนั้นได้ทรงยกบัว 3 เหล่าขึ้นมาเปรียบ ในที่นี้จะนำไปเทียบกับบุคคล 4 ประเภท ที่พระองค์ตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้

ก. บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า *อุคฆฏิตัญญู* เทียบกับบัวพันทน้ำ แต่พอรับสัมผัสสัสมิ์ตะวัน ก็จะบาน ณ วันนั้น

ข. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อนำอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า *วิปจิตัญญู* เทียบกับบัวปริมน้ำ จักบานต่อวันรุ่งขึ้น

ค. บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยๆ ชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกย่องให้เข้าใจได้ต่อ ๆ ไป เรียกว่า *ไวยะ* เทียบกับบัวงามใต้พื้นน้ำ จักบานในวันต่อ ๆ ไป

ง. บุคคลผู้แก้ปัญหา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า *ปทพรมะ* เทียบกับบัวจมใต้น้ำ น่าจักเป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า

2) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคลอาจใช้ต่างวิธี ขึ้นนี้เกี่ยวโยงต่อเนื่องมาจากข้อที่ 1

3) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า *ปริπαกะ* ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้ นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีสอน ว่าพระพุทธเจ้าทรงคอยพิจารณาปริπαกะของบุคคล เช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริว่า “ธรรมเครื่องบ่มวิมุตติของราहुลสุกงอมดีแล้ว ถ้ากระไรเราพึงช่วยชักนำเธอในการกำจัดอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก”

4) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาดำเนินการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

5) การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าเขาได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น

ก. ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกัน

6) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

7) ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เช่น เรื่องพระจูฬปันถกที่กล่าว

แล้ว เป็นต้น

แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่มีการเรียนรู้หรือฝึกฝน อบรมตนอยู่ตลอดเวลา มนุษย์จะไม่มีประสิทธิภาพ เพราะว่ามันมนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่โดยคำพังถ้าไม่มีการฝึกตนจะสู้สัตว์อื่นไม่ได้เลย กิจกรรมที่มนุษย์กระทำอยู่ทุกวันนี้ทุกอย่างได้มาจากการเรียนรู้การฝึกพัฒนาตนทั้งสิ้น

สรุปผลการศึกษา การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา อาศัยปัจจัย 4 ด้าน คือ หลักสูตรหรือหลักธรรม กระบวนการสอน คุณสมบัติผู้สอน และลักษณะของตัวมนุษย์ ต้องเหมาะสมและสอดคล้องกันจะส่งผลให้การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่มีการเรียนรู้หรือฝึกฝน อบรมตนอยู่ตลอดเวลา มนุษย์จะไม่มีประสิทธิภาพ

สรุป

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถพัฒนาได้ มนุษย์จะดีหรือชั่ว ไม่ได้อยู่ที่ชาติกำหนดหรือใครกำหนดแต่ดูจากพฤติกรรม ซึ่งพฤติกรรมมนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนา พฤติกรรมส่งผลให้เกิดความเจริญงอกงามซึ่งเกิดจากปัจจัยด้านประสบการณ์หรือกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร แสดงถึงความเจริญงอกงาม ไม่เกิดปัญหาติดตามาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม

การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบ่งมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็น 3 ระดับ ได้แก่ 1) กัลยาณบุพพชน คือ คนธรรมดาที่มีกัลยาณธรรม ประพฤติปฏิบัติดีมีจิตจริตงาม มีคุณธรรมสูงมั่นคงอยู่ในศีลในธรรมดำรงชีวิต และสั่งสมหาความรู้และดำเนินชีวิตด้วยความดีงาม 2) สุขบุคคล คือ เป็นพระอนุพุทธบุคคลหรือพระอริยบุคคล ผู้ยังศึกษาไตรสิกขา ประพฤติพรหมจรรย์ และปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ได้แก่ โสตา สกทาคามี อนาคามี 3) อสุขบุคคล คือผู้ที่ไม่ต้องศึกษาคือไม่ต้องศึกษาไตรสิกขาหรือได้บรรลอรหัตต์

การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ทรงถ่ายทอดคำสอนไว้ในพระไตรปิฎกถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก เมื่อกาลเวลาผ่านไป 2567 ปี คงเหลือไว้พระพุทธรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระไตรปิฎก พระสงฆ์สาวกแห่งพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ความเสื่อมยังคงเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาที่ละนิด แต่หลักคำสอนในพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยังคงอยู่ ดังนี้ 1) *หลักสูตรพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์* คือ พระไตรปิฎก 2) *กระบวนการสอน* วิธีพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ลักษณะการสอน พระพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น 3 คือ ทรงสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรม ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้

เห็นจริง ชักถามได้ และ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจรรยที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ 3) *คุณสมบัติของผู้สอน* อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร ใส่ใจความเป็นอยู่ ไม่ใช่อำนาจบังคับ 4) *ลักษณะผู้เรียน* คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล องค์ประกอบทั้ง 4 อย่างต้องเหมาะสมและสอดคล้องกันจะส่งผลให้การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

การจัดบรรยากาศการเรียนการสอนเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาความรู้ บรรยากาศในที่นี้รวมถึงการพัฒนาบุคลากรให้มีความเป็นกัลยาณมิตร เพราะพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่ากัลยาณมิตรเป็นดุจรุ่งอรุณหรือแสงสว่างของชีวิต การมีเพื่อนดีจึงเปรียบเสมือนการได้มีโอกาสในการพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงควรเน้นย้ำการศึกษาเป็นทีม ไม่ใช่การศึกษาเพื่อการชิงดีชิงเด่น

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาโดยกลุ่มกัลยาณมิตรหรือกลุ่มศึกษาเพื่อการพัฒนาไปพร้อมๆ กันของผู้เรียน

บรรณานุกรม

- นิติกานต์ ธรรมहरษากุล. (2563). “การพัฒนาตนตามหลักการทางพระพุทธศาสนา”. วารสารสิทธิธรรมปริทัศน์. 21 (2): 230-241.
- บุษยากร วัฒนบุตร. (2558). “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยพุทธบูรณาการ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. สังคมศึกษาและมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปกรณ ปรียากร และ อุทัย เลาหวิเชียร. (2538). ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ใน การบริหารการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สามเจริญพานิช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550). **ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระมหาพวงศัคดี ธมฺมวิสุทธินเถ (โสภาสาย). (2555). “การศึกษาวิเคราะห์หมื่นบุษย์ที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสาคร สาครเมธี (สำเนียง). (2566). “ศึกษาวิเคราะห์พระเสขบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, **ดุขฎิณิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต). (2525). **ปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต). (2530). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ศึกษา ศาสตร์: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุรางค์ ไคว้ตระกูล. (2548). **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. **แนวทางการกระจายอำนาจการบริหาร และการจัดการศึกษาให้คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา ตามกฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการกระจายอำนาจการบริหารจัดการศึกษา พ.ศ.2550**. กรุงเทพมหานคร: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2549). **แนวทางการประเมินตามสภาพจริง**. กรุงเทพมหานคร: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2543). **ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- T.R. Batten. (1959). **Community and Their Development**. London: Oxford University Press.